

آثار تحریم‌های بین‌المللی بر صنعت هوانوردی ایران
سها سپانلو^۱ - مریم مرادی^{۲*} - سیدباقر میرعباسی^۳
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۲ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۳۰

چکیده:

صنعت هوانوردی کشور از سال ۱۹۷۹ تا به امروز با تحریم‌های مختلف رو به رو بوده است و دامنه این تحریم‌ها از ۲۰۰۷ به بعد رو به افزایش است. سند برجام و قطعنامه ۲۲۳۱ نیز نتوانست تاثیر بسزایی برای حل آثار مخرب تحریم‌ها بر صنعت هوانوردی ایران داشته باشد. سوال اصلی تحقیق حاضر به این صورت است که تحریم‌های بین‌المللی چه تاثیراتی از منظر نظام حقوقی بین‌المللی بر صنعت هوانوردی ایران داشته است؟ نتیجه تحقیق به این صورت است که این تحریم‌ها حتی بر تامین قطعات و خدمات فنی مورد نیاز هواپیماها نیز تاثیر گذاشته است. تحریم‌ها به صورت مستقیم خرید هواپیماهایی که دارای بیش از ۱۰٪ فناوری آمریکایی می‌باشند را هدف قرار داده است؛ هواپیمایی روسی و کلیه خرید و فروش‌هایی از این دست مستقیماً باید با مجوز وزارت خزانه‌داری آمریکا انجام گردد در غیر این صورت شرکت واسطه نیز تحت تحریم‌های ثانویه آمریکا قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: صنعت هوانوردی، هواپیمایی تجاری، تحریم‌های بین‌المللی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

JPIR-2103-1808

^۱ - دانشجوی دکترای حقوق بین‌الملل عمومی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران

^۲ - استادیار گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران: نویسنده مسئول

moradimaryam@yahoo.com

^۳ - استاد گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران

از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون، جمهوری اسلامی ایران در معرض تحریم‌های یکجانبه، چندجانبه و بین‌المللی بوده است. این تحریم‌ها که در هر دوره، اهداف مختلفی را دنبال می‌نموده است، عمدتاً حول یک موضوع واحد و آن تغییر رفتار نظام جمهوری اسلامی ایران در حرکت بوده است. اگرچه این تحریم‌ها نتوانسته‌اند به این موضوع خود دست یابند اما می‌توان در بخش‌هایی به ویژه غیرنظامی آنها را نسبتاً تاثیرگذار دانست. یکی از بخش‌های اصلی که تحریم‌های بین‌المللی در صدد آسیب رساندن بدان بوده‌اند در زمینه تحریم‌های وارد بر صنعت هوانوردی کشور بوده است. این تحریم‌ها که عمدتاً بر هواپیمای مسافربری و صنایع ناوبری کشور تحمیل شده است، مستقیماً حیات شهروندان ایرانی را نشانه رفته است. این تحریم‌ها را می‌توان نمونه بارز نقض قوانین آمره بین‌المللی به ویژه حق حیات دانست. حتی می‌توان برخی از سوانح هوایی ایران در طول یکی دو اخیر را به این تحریم‌ها نسبت داد و از این بابت، اعمال کنندگان تحریم‌های بین‌المللی علیه صنعت هوانوردی را حتی در دیوان کیفری بین‌المللی مورد تعقیب قضایی قرار داد. قطعاً این چنین اقدامات محدودکننده‌ای که با جان شهروندان ایرانی در ارتباط هستند تحت عناوینی هم چون جنایت جنگی مورد تعقیب قرار بگیرد. هدف اصلی این تحقیق نگاهی به صنعت هوانوردی ایران در طول تحریم‌های طولانی مدت و انزوای اقتصادی این کشور است. ایران برای یک مدت طولانی تحت تحریم‌های گسترده اقتصادی توسط آمریکا و سایر کشور-های جهان قرار داشته، این تحریم‌ها مستقیماً صنایع نفتی، گازی، پتروشیمی و تمامی تولیدات زیر مجموعه آن را مورد هدف قرار داده است. علاوه بر آن بسیاری از این تحریم‌ها در جهت جلوگیری از دستیابی ایران به فناوری‌های غربی وضع گردیده است، همچنین بسیاری از این تحریم‌ها در جهت منع دستیابی ایران به ارتباط بین‌المللی بانکی و معاملات بیمه‌ای تدوین شده تا از این طریق ایران را هر روز بیشتر از قبل گرفتار انزوای جهانی نماید.

دسته‌ای از تحریم‌های فوق‌الذکر اختصاصاً در ارتباط با صنعت هوانوردی تدوین شده‌اند به سبب این قبیل تحریم‌ها این کشور از خرید هواپیماهای دست اول و دستیابی به فناوری هوانوردی غربی و همچنین تامین قطعات فنی مورد نیاز منع شده است، در نتیجه هواپیمای مورد استفاده در ایران دارای میانگین سنی بالایی بوده و همین امر مسافرت‌های هوایی را در این کشور با مخاطرات و عدم ایمنی مواجه می‌سازد.

متأسفانه مجموعه‌ای از تحریم‌های اعمال شده علیه صنعت هوانوردی ایران هم که در نتیجه امضای سند برجام (JCPOA, 2015) لغو شده بود با روی کار آمدن ریاست جمهوری جدید آمریکا و خروج وی از این توافق عملاً به صورت کامل بازگردانده شد. در این مقاله ما در پی بررسی

آثار عمده اعمال تحریم بر صنعت هوانوردی ایران هستیم.

در این مقاله چند سوال اصلی است که بایستی بدان پاسخ داده شود اولاً اینکه تحریم‌های بین‌المللی علیه صنعت هوانوردی ایران، چه تاثیراتی داشته است؟ ثانیاً مبانی اعمال تحریم‌های بین‌المللی علیه صنعت هوانوردی ایران چیست؟ فرضیاتی که در پی اثبات یا رد آن در تحقیق حاضر هستیم اولاً این است که با توجه به فرسودگی ناوگان هواپیمایی و عدم امکان خرید هواپیماهای جدید، این تحریم‌ها مستقیماً بر حق حیات شهروندان ایرانی تاثیرگذار بوده‌اند ثانیاً مبانی اصلی اعمال تحریم‌ها در این بخش، بازگرداندن جمهوری اسلامی ایران از مسیری است که به ادعای دولت‌های اعمال‌کننده تحریم، در جهت نقض تعهدات بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران حرکت می‌نماید. در گام اول متدولوژی استفاده شده در این تحقیق را توصیف خواهیم کرد و سپس با ذکر تاریخچه‌ای در خصوص شروع و انواع تحریم‌های اعمالی علیه ایران آثار این دست تحریم‌ها را مورد بررسی قرار خواهیم داد و سپس مشروعیت و یا عدم مشروعیت اعمال این قبیل تحریم‌ها را از منظر بین‌المللی مورد بحث قرار خواهیم داد.

روش شناسی

روش‌شناسی تحقیق حاضر یک روش توصیفی-تحلیلی است. روش استفاده شده در این تحقیق بر مبنای اطلاعات جمع‌آوری شده از منابع مختلف می‌باشد که شامل گزارش‌های منتشر شده در خصوص تاثیرات تحریم‌ها توسط دولت ایران، سازمان ملل، سازمان‌های حقوق بشری و رسانه‌های عمومی می‌باشد.

همچنین در این تحقیق از اطلاعات ارائه شده از بر روی سایت‌های رسمی شرکت‌های بوئینگ و ایرباس نیز استفاده شده است. در نهایت لازم به ذکر است روش شناسی این تحقیق توصیفی بوده و تنها به دلیل فهم بهتر مطلب به بررسی و آمار و استفاده از تحقیقات میدانی پرداخته است.

ادبیات تحقیق

مفهوم به کار گرفته شده در این تحقیق تحت عنوان صنعت هوانوردی ایران صریحاً در خصوص بخش تجاری صنعت هوانوردی صحبت خواهد کرد؛ صنعتی که از سال ۱۹۷۲ میلادی فعالیت خود را آغاز کرده (Atrvash, 1997) و امروزه در حال گذار از یک دوره سخت برای رهایی از تحریم‌ها و نوسازی ناوگان خود است. (Wilkin and Hepher, 2016)

نکته حائز اهمیت در خصوص صنعت هوانوردی ایران در دست داشتن بخش عمده‌ای از صنعت هواپیمایی توسط شرکت‌های خصوصی در کنار شرکت‌های دولتی است و به همین دلیل وقتی صحبت از تحریم‌ها به میان می‌آید این موانع هر دوی این بخش‌ها را تحت الشعاع

قرار می‌دهد. لازم به ذکر است این تحقیق بر تأثیرات ناشی از تحریم بر پیکره هوانوردی نظامی ایران تمرکز نخواهد داشت.

آنچه که باید مورد توجه قرار گیرد این است که منابع قابل اتکا خارجی در زمینه صنعت هوانوردی ایران به نسبت سایر کشور محدودتر است. (Dadpay, 2012) نتیجتاً آنچه گویای شرایط فعلی این صنعت است حجم وسیع اطلاعات ارائه شده توسط نهادهای دولتی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد که این اطلاعات در خصوص تعداد و مکان فرودگاه‌های غیر نظامی و چارچوب کلی سازمان هواپیمایی کشوری کاملاً صحیح است اما آنچه محدودیت‌آور است و انجام تحقیقات را با اندکی ابهام روبه رو می‌کند عدم وضوح اصول عملیاتی و همچنین چارچوب‌های درون سازمانی صنعت هوانوردی ایران است که به تبع آن بسیاری از اطلاعات موجود تنها از دل چنین ابهاماتی بر آمده و در ماهیت با محدودیت‌های بسیاری روبه‌رو است.

پیشینه تحقیق

تاکنون در حوزه تحریم‌های بین‌المللی بر صنعت هوانوردی کشور، آثاری چند به رشته نگارش درآمده‌اند. البته تمامی این آثار از نقطه نظرات مختلف با مقاله فعلی تفاوت دارند که در ادامه بدانها پرداخته می‌شود:

۱- مقاله با عنوان (آثار تحریم‌های بین‌المللی بر ناوگان هوایی ایران) نگاشته پاشازانوسی و دیگران (۱۳۹۶) در ارتباط با تأثیرات تحریم‌های بین‌المللی بر ناوگان هوایی ایران نگاشته شده است. در ابتدای این مقاله بدان اشاره شده است که: در منشور ملل متحد، یکی از راه‌های پیش‌بینی شده جهت اعمال فشار بر کشورهای ناقض صلح یا متجاوز، برقراری تحریم به عنوان یک راه حل غیرنظامی می‌باشد. این وظیفه مهم به شورای امنیت سازمان ملل متحد به عنوان مهمترین رکن حافظ صلح و امنیت بین‌المللی سپرده شده است. در ادامه مقاله به مواردی از تحریم‌های سازمان ملل متحد و اتحادیه اروپایی علیه جمهوری اسلامی ایران به صورت کلی و بدون اشاره دقیق به صنعت هوانوردی پرداخته شده است. نهایتاً با خوانش مقاله به این موضوع دست می‌یابیم که علی‌رغم اینکه عنوان این مقاله در ارتباط با تحریم‌های بین‌المللی تأثیرگذار بر ناوگان هوایی است اما هیچ اشاره‌ای به موضوع اصلی این مقاله نشده است و صرفاً تحریم‌های بین‌المللی به صورت کلی غیرقانونی نشان داده شده‌اند. این نقطه اصلی تمایز با تحقیق حاضر است.

۲- مقاله با عنوان (نقش کنگره و وزارت خزانه‌داری آمریکا در اعمال تحریم‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران و تأثیر آن بر صنعت هواپیمایی) نگاشته اسپری و شیرزاد (۱۳۹۹) نیز به موضوع تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده بر صنعت هواپیمایی کشور می‌پردازد. در ابتدای این مقاله

تاکید شده است که: بررسی نشان می‌دهند که در حال حاضر با یک شکاف قابل توجه بین عرضه و تقاضا در حوزه ناوگان هوایی مواجه هستیم. به عبارت دیگر، با حدود ۱۵۰ فروند هواپیمای فعال باید پاسخگوی بازاری با استعداد ۳۰۰ فروند باشیم و این در حالی است که به دلیل فرسوده بودن ناوگان و غیراقتصادی بودن تعمیرات به طور متوسط، سالانه ۱۰ تا ۱۵ فروند هواپیما نیز از رده عملیاتی خارج می‌شوند. با این حال، از آنجا که نگارندگان این مقاله از زمره نگارنده علوم سیاسی هستند در ادامه این مقاله، تحقیق فوق را به سمت مطالعات سیاسی به پیش برده‌اند و همین موضوع عامل اصلی تفاوت با تحقیق حاضر است.

۳- مقاله با عنوان (آثار تحریم‌های آمریکا بر ورزش جمهوری اسلامی ایران) نگاشته شریعتی فیض آبادی (۱۳۹۹) نیز به موضوع تاثیرگذاری تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده پرداخته است. البته بخشی که این مقاله به عنوان بخش تاثیرپذیر مورد اشاره قرار داده است به ورزش پرداخته شده است. با خوانش این مقاله متوجه می‌شویم که این مقاله نیز عمده توجه خود را معطوف به کلیات تحریم‌های بین‌المللی نموده است و از این رو با بحث مندرج در این تحقیق فاصله زیادی دارد.

مبانی تحریم‌های بین‌المللی

دایره المعارف حقوق بین‌الملل عمومی مکس پلانک عبارت (تحریم) را برای اقدامات قهری مورد استفاده قرار داده است که از سوی سازمان‌های صلاحیت‌دار بین‌المللی به دلیل نقض جدی حقوق بین‌الملل اعمال می‌شوند تا نهاد مورد هدف را وادار به بازگشت به وضعیت سابق کند. (Pellet and Miron 2011) همچنین تحریم‌های بین‌المللی به عنوان مجازات‌های بین‌الدولی تعریف شده‌اند که در نتیجه عدم رعایت استانداردها یا تعهدات بین‌المللی بر یک دولت خاطی تحمیل می‌گردد. (Doxey, 2016) از سوی دیگر، تحریم‌ها به عنوان اقداماتی توصیف شده‌اند که محدودیت‌های فیزیکی بر روی قابلیت‌ها و ظرفیت‌های هدف تحریم‌ها در توسل به زور (تحریم‌های نظامی) یا محدودیت بر روی برخی از آزادی‌های آن از جمله آزادی‌های نقل و انتقال مالی، آزادی‌های بانکی، آزادی‌های حمل و نقل و ... (تحریم‌های غیرنظامی) اعمال می‌نمایند. (Farral, 2007) با این حال، به اعتقاد برخی از آنجا که مفهوم تحریم‌های بین‌المللی در منشور ملل متحد به درستی تبیین نشده است و حتی در برخی از مواد آن همچون ماده ۴۱ منشور ملل متحد نیز که ظاهراً اشاره به مفهوم تحریم‌های بین‌المللی دارد اما از کاربرد آن احتراز نموده است. بنابراین، تعریف تحریم‌های بین‌المللی نمی‌بایستی به صورت ذهنی مطرح شده و در این زمینه مفاهیم عینی در تعاریف بکار برده شود. (Pandey, 2017)

در فرهنگ لغت آکسفورد، تحریم دلالت بر صدور مجوز و یا تایید برای جریمه و تنبیه به خاطر سرپیچی از قانون و ضابطه دارد. اما این تعریف بسیار جامع است و نمی‌تواند دربرگیرنده معانی و تضامینی باشد که در دیپلماسی و سیاست جهانی دارد. اما آنگونه که بالدوین ادعاه می‌کند تحریم هم اکنون در مرکز گفتمان بین‌المللی در کنار کلماتی چون تروریسم، قدرت، امنیت و ... قرار گرفته است. در راستای تدوین این واژه (بالدوین) به سه نکته ارجاع اشاره می‌کند: نخست، تحریم در چارچوب یک داد و ستد در پیش گرفته شده است و می‌تواند از تغییر در روند مسافرت تا فروش ادوات نظامی تا مبادلات مالی باشد. دوم اینکه تحریم با بیش از یک بازیگر بین‌المللی سر و کار دارد. استفاده از تحریم به عنوان ابزار جنگی و شیوه‌ای برای به زانو درآوردن دشمن از دیرباز مطرح بوده است. در روم باستان، استفاده از تحریم به صورت تحریم آب و آتش بر دشمن رواج داشته است. (مشهورترین نمونه‌ای که در خصوص تحریم در یونان باستان قابل ذکر است، حکم پرسل در سال ۴۳۲ قبل از میلاد مسیح است. این حکم، ورود محصولات از (مگارا) به بازار یونان را به خاطر تجاوزات سرزمینی این دولت شهر و نیز تجاوز ناموسی به سه زن شهروند آتنی ممنوع کرده است). (براتی دارایی، ۱۳۷۳) براساس، فصل هفتم منشور ملل متحد این اختیار به شورای امنیت داده شده است تا در موارد لزوم برای احقاق هدف غایی خود که همان حفظ صلح و امنیت بین‌المللی است تحریم‌هایی را علیه کشورها وضع نماید، برخی از کشورها نیز از ابزار تحریم‌های یک جانبه جهت پیشبرد اهداف خود استفاده می‌کنند. براساس حقوق بین‌الملل اعمال تحریم علیه کشورها باید در چارچوب محدودیت خاصی حرکت کنند که خروج از دامنه این محدوده تحریم‌های بین‌المللی را غیر قانونی خواهد کرد.

هدف از اعمال تحریم‌ها ایجاد سختی است یا به عبارت بهتر ایجاد درد و ناکامی، به نوعی که کشور هدف تحریم‌ها رفتار خود را تغییر دهد. شاید استفاده از کلمه درد یا فشار در این متن تحریک کننده باشد. چرا که غالباً همراه درد مفاهیمی چون شکنجه و سو استفاده خواهد آمد. اما در مقام اصطلاح، این کلمه دقیقاً مناسب است، زیرا می‌تواند احساسات را برانگیزد و یک نوع تجربه انسانی مشترک است که افراد می‌توانند از طریق آن، آنچه را تحریم به وجود

۱- در حالی که تا قبل از سال ۲۰۱۰، اروپایی‌ها و سایر کشورها تمایل چندانی به همراهی با آمریکا در تحریم ایران نداشتند، اما آمریکا به مرور توانست با بکارگیری ابزارهای مختلف، متحدان خود و بسیاری از کشورهای دیگر را مجاب نماید تا در راستای فشار اقتصادی بر ایران با این کشور همکاری کنند. هم اکنون بسیاری از متحدان آمریکا شامل برخی همسایگان ایران، ائتلافی غیررسمی تحت عنوان کشورهای همفکر به رهبری آمریکا برای فشار بر ایران تشکیل داده‌اند. به نظر می‌رسد در مساله تحریم ایران، تاثیر پذیری از فشار یا امتیازات آمریکا و تضعیف ایران در منطقه از دلایل پیوستن کشورها به آمریکا و متحدان آنها بوده است. برای اطلاعات بیشتر در این زمینه ن.ک به: منظور، داوود و مصطفی پور، منوچهر؛ بازخوانی تحریم‌های ناعادلانه: ویژگی‌ها، اهداف و اقدامات، فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ویژه نامه کارنامه اقتصادی دولت، سال یکم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۲ ص ۲۲

می‌آورد، لمس کنند. درد همچنین نشان دهنده نوعی تمایل در طرف مقابل است که بخواهد از این درد اجتناب کند. به همین دلیل ریچارد اولین کسی نیست که از کلمه درد در این گفتار استفاده می‌کند.

واژه درد هم نشان‌دهنده هدف تحریم‌هاست و هم محدودیت‌های ذاتی آنها. درد ایجاد اختلالی می‌کند که بسیاری از افراد می‌خواهند از آن اجتناب کنند، اما همین درد قابل مدیریت، تحمل و حتی در بلندمدت قابل انطباق‌پذیری است و حتی می‌تواند به نفع‌گیرنده و احساس‌کننده درد تمام شود، البته بعد فیزیکی و جسمی درد کمتر در تحریم‌ها لمس می‌شود. چه اینکه این دردها در طول دهه گذشته از کانال‌هایی چون اجتناب از تجارت با کشور مورد نظر و از طریق اعمال محدودیت‌های تحریمی لمس شده‌اند. در واقع نوع درد و شدت آن را نیز می‌توان تنظیم کرد، اما فراموش نکنیم که هدف تحریم‌ها همیشه ایجاد شرایط نامطلوب برای کشور و نهاد هدف است. این نهادها و کشورهای هدف باید درد را چنان لمس کنند که در نهایت مجبور به انجام رفتار دیگری شوند. در این حالت تحریم‌ها نوعی خشونت با خود دارند.

اجتناب از درد نوعی واکنش چشمگیر در افراد است و البته درجه و مقیاس آن در کشورهای مختلف و جوامع مختلف تفاوت دارد. تبدیل این واکنش بنیادی به حالتی که بتوان در تحلیل‌های امور بین‌الملل از آن استفاده کرد در واقع در دهه ۱۹۵۰ با انتشار راهبردهای هسته‌ای در آمریکا اتفاق افتاد. یکی از مهمترین نظریه‌پردازان بازدارندگی هسته‌ای، نویسنده فقید «توماس شلینگ»^۲ بود. او کار خود را با نام «سلاح‌ها و تأثیر» با مشاهده این نکته آغاز کرد که قدرت آسیب‌رساندن یعنی همان قدرت صرف برای تخریب اجسام و دارایی‌هایی که طرف مقابل برای آنها ارزش قائل است و قدرت وارد آوردن درد و ضرر خود نوعی قدرت چانه‌زنی دارد که استفاده از آن خیلی آسان نیست، اما بارها مورد استفاده قرار می‌گیرد.

او در ادامه در کتاب خود می‌گوید، آسیب زدن برخلاف تصاحب و تصرف با زور یا دفاع شخصی به هیچ وجه نامرتبط با منافع دیگران نیست و ارزیابی ما مقدار درد و فشاری است که در طرف مقابل به وجود می‌آورد و باعث انگیزش قربانی در اجتناب از آن درد می‌شود.

^۱-Thomas Schilling

^۲- شلینگ در کتاب خود از قدرت نظامی به عنوان یک عامل انگیزاننده نام می‌برد که این قدرت در نقطه مقابل تحریم‌ها قرار دارد. اما می‌توان گفت که هر دو مفهوم یکسان هستند. مفاهیم استقامت و مقاومت نیز که شلینگ در کتاب خود از آنها نام می‌برد به همین ترتیب با هم ارتباط پیدا می‌کنند، یعنی یک کشور می‌تواند فشار را جذب کند و همچنان به فعالیت‌های معمول خود ادامه دهد. در بسیاری از این موارد این مفاهیم در حالت نظامی توضیح داده شده است، اما اینجا نیز مانند مفهوم درد می‌توان گفت مفهوم استقامت در برابر درد و فشار همان توانایی است که یک اقتصاد در عین از دست دادن بسیاری از ظرفیت‌های تولیدی خود برای ادامه حیات دارد. یعنی مانند همان گروهان نظامی که وقتی از دست رفت یک ارتش کلی می‌تواند کار خود را پیش ببرد.

تحریم‌های بین‌المللی انواع مختلفی دارند اما می‌توان مهمترین و متداول‌ترین آنها را تحریم‌های اقتصادی دانست. تحریم‌های اقتصادی به عنوان اقداماتی با ماهیت اقتصادی و نه دیپلماتیک یا نظامی تعریف شده‌اند که با هدف انعکاس عدم تایید اقدامات هدف تحریم‌های بین‌المللی یا وادار کردن آن به تغییر سیاست‌ها یا رویه یا حتی ساختارهای آن صورت می‌گیرد. بعد از جنگ جهانی اول، بیش از ۱۸۳ تحریم اقتصادی اعمال شده است که ۱۴۰ مورد آن توسط آمریکا صورت گرفته است. تحریم اقتصادی به عنوان یکی از روش‌های غیردوستانه و بدون اعمال زور است که اصولاً علیه کشورهای متخلف از تعهدات بین‌المللی مطرح می‌شود که به طور یکجانبه، چندجانبه یا دسته جمعی اعمال می‌شود. تحریم اقتصادی در حقوق بین‌الملل، وسیله‌ای برای فشار به کشور متخلف است تا با رعایت تعهدات خود بازگشت نماید.^۱

تحریم‌های شورای امنیت

برخی معتقدند هیچگونه قاعده حقوقی وجود ندارد که شورای امنیت را در چگونگی عملکرد خود محدود نماید و هدف اصلی شورای امنیت لزوماً نیازمند اختیارات بی حد و حصر این نهاد خواهد بود. از طرفی با توجه به اقتدار مطلق ۵ عضو دائم شورای امنیت و وجود حق وتو به نظر می‌رسد بیشتر تصمیمات ماخوذه در این نهاد بیشتر از آنکه جنبه حقوقی داشته باشد جنبه سیاسی دارد و به نگرش سیاسی ۵ عضو دائم آن مربوط می‌شود. این در حالی است که به زعم خود شورای امنیت در جریان تصویب قطعنامه ۱۴۸۳ در سال ۲۰۰۳ در خصوص عراق تصمیمات این شورا نامحدود نیست و باید با اصول و قواعد بین‌المللی تطابق داشته باشد. آنچه که امروز در خصوص عملکرد شورای امنیت به شدت مورد اِبهام قرار گرفته است مشروعیت اعمال تحریم‌هاست، زیرا شورا در اعمال تحریم‌های خود با محدودیت‌های زیادی مواجه است در بند ۲ ماده ۲۴ منشور آمده است: «شورای امنیت در اجرای وظایف خود باید مطابق با اهداف و اصول ملل متحد اقدام نماید» اولین هدف شورا حفظ صلح و امنیت بین‌المللی است اگرچه برخی معتقد به برتری این هدف نسبت به اهداف دیگر هستند اکثریت حقوقدانان به برابری ارزشی اهداف شورا اذعان دارند، یکی دیگر از اهداف شورا دستیابی به راه‌های صلح آمیز و دوستانه حل و فصل اختلافات بین‌المللی است در این مفهوم اعمال هرگونه تحریم اقتصادی از جانب شورا به گونه‌ای که به مفاهیم حقوق بشری آسیب رساند مغایر منشور محسوب می‌شود.

^۱ تحریم‌های غیراقتصادی با هدف ترغیب کشورها به تغییر سیاست، خودداری از اعطای ویزا، کاهش سطح نمایندگی، جلوگیری از عضویت کشور هدف، خودداری از کمک مالی و مساعدتی رسمی اعمال می‌شود. تحریم‌های اقتصادی با محدود کردن مناسبات اقتصادی اعم از تجاری و مالی با هدف و مقاصد سیاسی جایگزین قوه قهریه و جنگ است.

اختیارات شورای امنیت هم چنین با مواد ۲۵ و ۵۵ منشور نیز محدود می‌گردد که هر دوی این مواد شورا را به انجام وظایف خود در چارچوب منشور و رعایت استانداردهای بالای زندگی و همچنین قواعد حقوق بشری رهنمون می‌سازد. به همین دلیل شورای امنیت موظف است در زمان اتخاذ تصمیم در خصوص اعمال تحریم‌ها تطابق اینگونه اقدامات را با قواعد حقوق بشری بررسی نماید در غیر این صورت چنین اقداماتی از دریچه حقوق بین‌الملل فاقد مشروعیت خواهند بود. (Eden and O'Donnell, 2005)

در بند ۲ ماده ۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی به آن دسته از حقوق بشر اشاره شده است که غیر قابل مصالحه هستند و تمام کشورها در تمام شرایط باید به این دسته از حقوق احترام بگذارند این دسته از حقوق به عبارتی در زمره قواعد آمره قرار داشته و شورای امنیت حتی اگر کشوری از کشورهای عضو مفاد میثاق را رعایت نکرده باشد و یا صلح و امنیت بین‌المللی را مخدوش ساخته باشد در اعمال اقدامات امنیتی موظف به رعایت این دسته از حقوق است از جمله مهمترین این حقوق حق حیات می‌باشد. (Dewet, 2001) حتی که با اعمال تحریم‌هایی بر دارو، مواد غذایی، خدمات بهداشتی، صنعت هوانوردی و امثالهم به صورت گسترده‌ای حقوق فوق‌الذکر را در معرض آسیب چشمگیری افزایش می‌دهد.

تحریم‌های شورای امنیت دارای نقاط ضعف اساسی است:

۱- عدم شفافیت: گفنگوهایی که منجر به اتخاذ تصمیم در خصوص اعمال تحریم‌ها می‌شود اکثراً سری بوده و شورای امنیت در بیشتر مواقع از افشای دلایل و اهداف تحریم‌ها خودداری می‌کند.

۲- وتو: حق وتو اصل برابری را مخدوش می‌سازد و سبب می‌شود تصمیمات شورا در بیشتر مواقع با توجه به کنش‌های سیاسی اخذ گردد.

۳- مشکل فرآیند دادرسی: در رسیدگی به اختلافاتی که منجر به اعمال تحریم‌ها توسط شورا می‌شود معمولاً به کشور و یا فردی که در معرض تحریم قرار گرفته اجازه دفاع داده نمی‌شود و این امر کاملاً برخلاف اصول اولیه دادرسی است.

۴- تاثیر تحریم بر جمعیت غیرنظامی: تحریم‌ها باید به گونه‌ای اعمال شود که تاثیرات آن بر جمعیت غیر نظامی وارد نشود و این عملاً همان چیزی است که اتفاق نمی‌افتد. (Mata, 2007)

^۱- اعضای ملل متحد موافقت می‌کنند که تصمیمات شورای امنیت مطابق با منشور را پذیرفته و اجراء نمایند.

^۲- سازمان ملل می‌باید استانداردهای بالای زندگی، اشتغال کامل و شرایط توسعه اقتصادی و اجتماعی را ارتقاء دهد و به حقوق بشر احترام بگذارد.

تحریم‌های یک جانبه

هر گونه تحریمی که خارج از چارچوب شورای امنیت اعمال شود در زمره تحریم‌های یک جانبه تلقی خواهد شد. این تحریم‌ها ممکن است از جانب یک کشور و یا از جانب چند کشور اعمال شوند. براساس نظر قاضی کروما این قبیل تحریم‌ها کاملاً برخلاف حقوق بین‌الملل بوده و چالشی برای نظم بین‌المللی تلقی می‌شوند. شورای حقوق بشر نیز در قطعنامه ۱۳ اکتبر ۲۰۱۴ تحریم‌های یک جانبه را مغایر با حقوق بشر دوستانه می‌داند. (Human Rights Council, 2014)

یکی از بارزترین انواع تحریم‌های یک جانبه در طول تاریخ اعمال تحریم‌های متنوع از جانب آمریکا علیه ایران بوده است که گاهی با همراهی متحدان آمریکا کامل تر شده است، تحریم‌ها برای آمریکا محدودیت‌های یک جانبه‌ای هستند که در ارتباط با یک کشور و یا نهاد خارجی بنابر سیاست خارجی و یا امنیت ملی اعمال می‌شوند. (U.S Government Accountability Office, 2008)

آنچه در اعمال تحریم‌ها توسط آمریکا از اهمیت شایانی برخوردار است و این عمل را شدیداً در تضاد با حقوق بین‌الملل قرار می‌دهد اعمال تحریم‌های ثانویه است، به عبارتی اعمال تحریم علیه کشورها و شرکت‌ها و اشخاصی که با کشور ایران و شرکت‌ها و اشخاص تبعه آن معامله می‌کنند، این ماهیت فراسرزمینی اعمال تحریم‌ها توسط آمریکا نقض بارز حقوق بین‌الملل تلقی می‌شود زیرا براساس یک قاعده پذیرفته شده عرفی کشورها تنها حق اعمال صلاحیت بر قلمرو و اتباع خود را دارند و اعمال صلاحیت بر قلمرو و اتباع کشور دیگر بدون رضایت آن کشور نقض یه قاعده عرفی بین‌المللی قدیمی است. در دو پرونده مهم رسیدگی شده توسط دیوان، لوتوس^۱ و شرکت بارسلونا تراکشن بر ضرورت عدم تسری صلاحیت فراسرزمینی دولت‌ها اشاره شده است. همچنین شورای حقوق بشر در قطعنامه سال ۲۰۱۴ از تمامی کشورها می‌خواهد از اعمال اقدامات زورمدارانه به ویژه با تأثیرات فرا سرزمینی خودداری ورزند. (Human Rights Council, 2014)

یکی دیگر از از تحریم کنندگان ایران در صحنه بین‌المللی اتحادیه اروپا می‌باشد. اتحادیه اروپا در طول چند سال تحریم‌های مختلفی را علیه ایران به اجرا گذاشته است. این تحریم‌ها فراتر از تحریم‌های شورای امنیت بوده و در چارچوب تصمیمات این شورا قرار نمی‌گیرد. دولت‌های اروپایی با بهانه توقف برنامه هسته‌ای ایران نه تنها اقدام به تحریم صنایع مختلف ایران

¹ - Lotus case

² - Case Concerning Barcelona Traction, Light, and Power Company, Ltd.

نموده‌اند بلکه اشخاص حقیقی و حقوقی بسیاری را نیز (به ویژه در صنعت هوانوردی) تحریم نموده و باعث بلوکه شدن اموال این اشخاص، منع ورود به اتحادیه اروپا و جلوگیری از انجام معاملات فی مابین این اشخاص با اشخاص اتحادیه اروپا شده است. آنچه که اوضاع را به مراتب غیر قانونی تر می‌کند عدم افشای مدارک و شواهدی است که نشان دهنده ارتباط این اشخاص با برنامه‌های هسته‌ای ایران است.

اصول بنیادین روابط بین‌الملل جهت تحکیم روابط بین‌المللی شامل: حاکمیت دولت-ها، عدم بکارگیری زور، همکاری میان دولت‌ها، تعیین سرنوشت مردم، عدم مداخله در امور داخلی و خارجی دولت‌ها، حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات بین‌المللی و انجام تکالیف و تعهدات به همراه حسن نیت می‌باشد، این در حالی است که تحریم‌های یک جانبه بین-المللی این اصول اساسی را به ویژه در زمینه عدم مداخله و تمامیت ارضی و اصل همکاری نقض می‌کند. (Asian-African Legal Consultative Organization, 2013)

تحریم‌های یک جانبه در طول تاریخ بارها و بارها مورد تقبیح جامعه بین‌المللی قرار گرفته است زیرا تنها سازمان ملل متحد از طریق شورای امنیت آن هم در مواقع خاص می‌تواند اقدام به اتخاذ تصمیمات تحریمی نماید و تحریمات یک جانبه توسط کشورها به هیچ عنوان مبنای حقوقی ندارد حتی در مواردی که عملکرد یک کشور برخلاف صلح و امنیت بین‌المللی با اسناد و مدارک ثابت می‌شود حقوق بین‌الملل تنها مجوز اقدامات قهری لازم را صرفا به سازمان ملل اهدا کرده است و این وظیفه آمریکا و یا اتحادیه اروپا و یا هر کشور دیگری نیست که به طور یک جانبه تصمیم‌گیری کرده و اقدام به اعمال تحریم‌های یک جانبه فراسرزمینی نماید و چنین عملکردی از منظر حقوق بین‌الملل غیر قانونی و غیر مجاز تلقی می‌گردد.

تاریخچه تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران

تحریم‌ها علیه ایران در اوایل سال ۱۹۷۹ در نتیجه انقلاب آغاز شد و در طول دهه‌های متمادی به دامنه آن توسط آمریکا و متحدانش افزوده گردید این قبیل تحریم‌ها امور مختلفی را از جمله سرمایه‌گذاری بر پروژه‌های نفتی و گازی و پتروشیمی را مورد هدف قرار می‌داد و همچنین از صادرات و واردات هرگونه محصولات نفتی ممانعت می‌کرد.

تحریم‌ها ابتدا و به ویژه هرگونه تجارتي را با سپاه پاسداران انقلاب اسلامی شدیداً مورد هدف قرار داد و سپس با گسترش تحریم‌ها کلیه تراکش‌های مالی و بیمه‌ای نیز در لیست تحریم-ها قرار گرفتند از جمله می‌توان به تحریم بانک مرکزی ایران اشاره کرد به این ترتیب روز به روز به دامنه تحریم‌ها اضافه شد تا جایی که کلیه مرادفات و حمل و نقل دریایی و وب هاستینگ

و انجام کلیه اقدامات حاشیه‌ای برای انجام امور تجاری و حتی ثبت نام برای درخواست راه-اندازی وب سایت‌ها نیز با تحریم مواجه گردید در چنین شرایطی بدون تردید صنعت هوانوردی ایران به عنوان یک بخش بزرگ اقتصادی شدیداً تحت تاثیر تحریم‌ها قرار گرفت به ویژه در زمینه حصول مالکیت هواپیما و خرید آن از کشورهای غربی. (Bal,2012)

تاثیرات تحریم‌های اعمال شده توسط آمریکا و سایر متحدانش علیه ایران به صورت گسترده‌ای مورد مطالعه قرار گرفته و بررسی شده و تردیدهای مختلفی را ایجاد کرده است و امروزه مبنایی برای مباحثه سیاسی و اختلافات حقوقی در جامعه بین‌المللی تلقی می‌شود. کماکان گروهی در جامعه بین‌المللی هستند که معتقد به افزایش دامنه تحریم‌ها می‌باشند و می‌گویند که ایران خطری برای صلح و امنیت بین‌المللی تلقی می‌شود. (Dershowitz,2015)

آثار تحریم‌های بین‌المللی

در خصوص تاریخچه تحریم‌ها و همچنین آثار آن بر ایران منابع مختلفی از رسانه‌های عمومی تا تحقیقات آکادمیک وجود دارد. یکی از بهترین این منابع در این خصوص توسط کنت کاتزمن^۱ یک محقق اهل خاورمیانه انجام شده است در این گزارش تشریح شده که چگونه تحریم‌های گسترده بین‌المللی تحمیل شده به ایران در خلال سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳ اقتصاد ایران را مورد خسران قرار داده است همچنین در این گزارش آمده است که صادرات نفت خام ایران به ۲/۵ میلیون بشکه در روز کاهش پیدا کرده است و تحریم‌ها ثروتی بالغ بر ۱۲۰ میلیارد دلار آمریکا متعلق به ایرانیان را در سراسر دنیا بلوکه کرده که عملاً دسترسی به این اموال امکانپذیر نمی‌باشد، این گزارش تخمین می‌زند که با ادامه این وضعیت اقتصاد ایران تا چند سال آینده نابود خواهد شد. (Katzman,2016)

یکی دیگر از آثار منفی تحریم‌ها از دید حقوق بشری عدم مجوز فروش داروهای خارجی به ایران و در نتیجه در دسترس نبودن داروهای مورد نیاز به ویژه برای امراض خاص است. همچنین تحریم‌هایی که منجر به عدم امکان خرید هواپیما و قطعات آن می‌شود روزانه جان مسافرات هواپیماهای ایرانی را به خطر انداخته و امنیت هوانوردی تجاری در ایران را به شدت کاهش می‌دهد. چنانچه از سال ۱۹۷۹ و با شروع تحریم‌های بین‌المللی بیش از ۱۷۰۰ نفر (مسافر و خدمه پروازی) در جریان سوانح پروازی ناشی از عدم تامین قطعات مورد نیاز و استهلاک هواپیماهای مورد استفاده جان خود را از دست داده‌اند. (Erdbrink,2012)

^۱ - Kenneth Katzman

منابع مختلفی در خصوص تأثیرات اجتماعی تحریم‌ها وجود دارد علاوه بر تعداد بی شماری مقاله و گزارش ارائه شده توسط نهادهای غیر دولتی مقالات تحقیقاتی بسیاری نیز در خصوص چگونگی اثرپذیری تمامی ابعاد جامعه ایران از تحریم‌ها موجود است، تحریم‌های بین‌المللی نتایج فاجعه باری بر وضعیت سلامت و سیستم ارائه خدمات بهداشتی در ایران داشته‌اند در طول سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹ ایران هر روزه شاهد معضلاتی از قبیل کمبود دارو، افزایش مبلغ دارو و مرگ و میر ناشی از عدم وجود برخی از مواد دارویی بوده است. (Heirandish et al, 2015)

همچنین تحریم‌های اعمال شده علیه ایران خسارات جبران ناپذیری را بر بدنه اقتصادی ایران وارد کرده است بسیاری از کارگاه‌ها، کارخانه‌ها و شرکت‌ها تعطیل شده‌اند و افراد زیادی با معضل بیکاری روبه رو هستند. (Zahedi, 2013)

در یک بررسی انجام شده تحت عنوان "بهای انسانی تحریم‌ها در ایران" در سال ۲۰۱۳ مشاهده شد که تأثیرات تحریم‌ها به واقع بیشتر از دولت ایران مردم ایران را تحت فشار قرارداد است به ویژه آن دسته از افراد که در طبقات زیرین مالی قرارداد دارند. (Gordon, 2013)

تحریم‌ها گاهی توانسته‌اند بر افزایش میزان آلودگی هوا در شهرهای بزرگ تأثیرگذار باشند. (Baker, 2014) به واقع با اینکه ایران یکی از بزرگترین منابع نفت جهان را داراست توانایی پالایش مقادیر زیادی از آن را ندارد و در شرایط تحریم از آنجایی که برای تامین سوخت وسایل نقلیه به بنزین و مشتقات نفت احتیاج دارد ناچاراً کارخانه‌های پتروشیمی خود را به کارخانه‌های تک کاره برای تولید این مقدار سوخت تبدیل کرده است که علاوه بر هزینه گزاف آن سوخت با کیفیتی نیز تولید نمی‌کنند. ورود آلودگی ناشی از چنین سوخت بی کیفیتی به هوا کیفیت هوای ایران را شدیداً تضعیف می‌نماید براساس گزارش سازمان بهداشت جهانی چنین میزانی از آلودگی هوا سلامت شهروندان ایرانی را شدیداً به خطر انداخته است به گونه‌ای که در سال‌های اخیر شاهد افزایش بیماری آسم و سرطان ریه بوده‌ایم.

در کنار تمامی این آثار محدودیت ورود شیر خشک برای کودکان و داروهای مربوط به شیمی درمانی و سایر بیماری‌های خاص تا به امروز منجر به فوت ۲۲,۰۰۰ نفر شهروند ایرانی شده است. (Cervella, 2014) همچنین تحریم‌ها مسبب افزایش نرخ بیکاری و به تبع آن باعث افزایش نرخ جرم و جنایت شده است و این امر به نوبه خود کیفیت زندگی مردم ایران را به شدت کاهش داده است.

تمامی موارد فوق الذکر نشان دهنده تأثیرات منفی تحریم‌ها بر سطح گسترده‌ای از زندگی مردم ایران است، تحریم‌ها با افزایش نرخ بیکاری بر امنیت و رفاه جامعه تأثیر گذاشته و اقتصاد ایران را دچار تزلزل کرده است همچنین کمبود مواد غذایی و مواد دارویی و همین طور آلودگی-

های زیست محیطی با افزایش نرخ بیماری و مرگ و میر همراه بوده است و از همه مهمتر در ارتباط با این مقاله تحریم‌ها تاثیرات گسترده‌ای بر صنعت هوانوردی ایران داشته که منجر به زمین‌گیری هواپیماهای متعدد، بالا رفتن سن ناوگان هوایی و بروز سوانح هوایی و مرگ و میر ناشی از آن شده است.

یافته‌های تحقیق

تاثیر تحریم‌های بین‌المللی بر ناوبری هواپیمایی و مسافربری جمهوری اسلامی ایران

اطلاعات قابل توجهی در خصوص تاثیر تحریم‌ها بر صنعت هوانوردی ایران وجود دارد. با مطالعه مختصری بر منابع موجود که شامل اخبار و مقالات و مجلات درون صنعتی محسوب می‌شوند به روشنی آثار منفی تحریم‌ها بر صنعت هوانوردی ایران و عدم پیشرفت این صنعت و کاهش تعداد فرودگاه‌ها و شرکت‌های هواپیمایی مشخص خواهد شد. (Erdbrink, 2012)

آمار ارائه شده در خصوص قربانیان حوادث هوایی، کاهش امنیت هوانوردی و تعداد هواپیما-های سانحه دیده در ایران پس از شروع تحریم‌ها همه و همه نشانگر تاثیرات مخرب تحریم‌ها بر این صنعت می‌باشد. (Hendijani, 2014) در گزارش‌های انجام شده در خصوص سقوط هواپیما-های مسافربری در سال‌های اخیر بی‌هیچ شبهه‌ای ردپای عدم وجود قطعات فنی لازم و یا مستهلک بودن هواپیما سانحه دیده را به خوبی میتوان یافت. (سقوط هواپیمای سپاهان در سال ۲۰۱۴ در اطراف فرودگاه مهرآباد به دلیل از دست دادن یک موتور و مرگ ۳۹ نفر)

با عنایت به گزارش سازمان هواپیمایی کشوری به دبیرخانه سازمان ملل متحد تحریم‌ها نتایج فاجعه آمیزی بر صنعت هوانوردی ایران خواهند داشت. اگرچه ایران در خصوص خرید برخی از قطعات فنی (نه تمام قطعات) مورد نیاز برای هواپیماهای خود آزاد است اما عملاً راهی برای خرید هواپیماهای نو با توجه به تحریم‌ها ندارد.

هواپیمای سپاهان که در ۱۰ آگوست ۲۰۱۴ سقوط کرد یک شبیه سازی ایرانی از هواپیمای آنتونف روسی بود زیرا اگرچه روسیه یکی از اعضای دائم شورای امنیت و موافق بسیاری از تحریم هاست اما آنها تا حدودی می‌توانند در خرید هواپیماهای روسی و تکنولوژی مربوط به آن به ایران یاری برسانند. در زمان سقوط این هواپیما گروهی ادعا کردند که گرفتن انگشت اتهام به سمت تحریم‌ها در پی وقوع چنین حوادثی اشتباه است و دلیل وقوع چنین حوادثی در ایران استفاده از تکنولوژی‌های قدیمی روسی است، اما باید به این واقعیت توجه کرد که ایران برای انجام پروازهای مورد نیاز خود با توجه به تحریم‌های آمریکایی انتخاب‌های بسیار محدودی دارد زیرا تحریم‌ها دو گول بزرگ تولید کننده هواپیما یعنی بوئینگ و ایرباس را از فروش هواپیما

به ایران منع نموده است، حتی مالکین هواپیماهای دست دوم از هر دوی این برندها حق فروش هواپیما به ایران را ندارند، زیرا در غیر این صورت مشمول تحریم‌های آمریکا خواهند شد هواپیما-های مورد استفاده در ایران در حال حاضر هواپیماهای با سن بالاست که یا پیش از انقلاب خریداری شده است و یا هواپیماهای دست دومی بوده است که پس از سال‌ها پرواز در ایرلاین‌های خارجی به شرکت‌های ایرانی با راه‌حل‌های پیچیده و هزینه‌های بسیار سنگین فروخته شده است. (Hendijani,2014)

در بررسی یک نمونه از سوانح هوایی در ایران در سال ۲۰۱۱ برای یک فروند هواپیمای ایران ایر در فرودگاه مهرآباد تهران به دلیل باز نشدن اربابه فرود که با مهارت خلبان بدون تلفات جانی به زمین نشست، علی‌رغم گزارش‌های متناقض ارائه شده خلبان پرواز کاپیتان شهبازی، وقوع چنین رویدادهایی را نتیجه مستقیم سال‌ها تحریم می‌داند و معتقد است در چنین شرایطی هر پرواز می‌تواند آخرین پرواز باشد. (Associated Press,2012)

به هر روی ادامه تحریم‌های سنگین بین‌المللی علیه صنعت هوانوردی ایران می‌تواند شديدا امنیت هوانوردی ملی ایران را کاهش دهد و متأسفانه با خروج آمریکا از برجام و عدم تکمیل تحویل هواپیماهای برجامی اوضاع به مراتب وخیم‌تر خواهد شد، یکی مضرات اصلی تحریم بر صنعت هوانوردی عدم امکان دسترسی به سیستم‌های به روز شده و خدماتی است که می‌بایست مستقیماً توسط شرکت سازنده ارائه گردد، اکثریت هواپیماهای به کار گرفته شده در ایران امکان انعقاد قرارداد خدماتی را با دو شرکت بوئینگ و ایرباس ندارند و غالباً برای دریافت این قبیل خدمات می‌بایست از شرکت‌های واسط استفاده کنند، گاهی نیز ارائه این خدمات بدون انعقاد قرارداد مستقیم با شرکت سازنده عملاً امکان‌پذیر نیست و همین امر سبب می‌شود شرکت‌های ایرانی هواپیماها را بدون این قبیل به روزرسانی‌ها عملیاتی کرده و به این ترتیب امنیت هوانوردی در معرض خطرات بیشتری قرار گیرد. همچنین برخی از تجهیزات فرودگاهی به ویژه در فرودگاه-های بزرگ نیازمند قطعات فنی مورد نیاز جهت ادامه حیات هستند که متأسفانه تحریم‌ها اجازه خرید این قطعات را نیز به شرکت‌های ایرانی نمی‌دهد. نکته حائز اهمیت این است که عدم به روز نمودن تجهیزات به دلیل این محدودیت علاوه بر جان مسافران ایرانی امنیت سفر تابعان کشورهای دیگر و ایرلاین‌های خارجی که در ایران و یا بر فراز ایران پرواز می‌کنند را نیز به خطر می‌اندازد. (Hepher and Aboudi,2016)

تحریم‌ها همچنین به گونه دیگر بر صنعت هوانوردی ایران اثرگذار است از جمله عدم مجوز استفاده خلبانان ایرانی از شبیه سازهای پرواز آمریکایی و همین طور ارائه آموزش‌های مدرن راهبری، کلیه خدمات آموزشی از این دست از زمان شروع تحریم‌ها متوقف شده است.

در انتها آنچه از اهمیت برخوردار است این نکته است که تعارضات سیاسی بین نظام سیاسی آمریکا و ایران نباید جان مسافران و خدمه هوایی و همین‌طور مردم مناطقی که این هواپیما از آنجا عبور می‌کنند را به عنوان یک سیاست خارجی در نظر گرفته و به خطر بیاندازد به عبارتی این قبیل سیاست‌ها که جهت فشار سیاسی به ایران برای هم سو شدن با مقاصد غرب وارد می‌گردد شدیداً امنیت هوانوردی را متاثر کرده است.

یکی دیگر از آثار تحریم بر صنعت هوانوردی که کمتر به آن توجه می‌شود، تأثیرات آن بر حمل و نقل بین‌المللی است زیرا راه‌های هوایی یکی از سریع‌ترین و امن‌ترین روش‌ها برای حمل بین‌المللی کالا و خدمات تلقی می‌شود در چنین شرایطی قاعدتاً میزان حمل و نقل بین‌المللی با هدف تجاری به صورت چشمگیری کاهش پیدا می‌کند. (Bal, 2012) به تبع کاهش پروازهای بین‌المللی و پروازهای تجاری شرکت‌های ایرانی فرصت‌های تجاری بی شماری را از دست می‌دهند.

به هر روی تمامی نشانه‌ها حاکی از آثار منفی و مخرب تحریم‌های صنعت هوانوردی بر جامعه و اقتصاد ایران است، تحریم‌ها سبب عملیاتی شدن هواپیماهای قدیمی با قطعات مستهلک و کاهش پیشرفت فرودگاه‌ها و عدم دسترسی ایران به تکنولوژی‌های پیشرفته برای افزایش امنیت هوانوردی و عدم امکان خرید هواپیماهای جدیدتر و قطعات فنی مورد نیاز خواهد شد.

ارزیابی مشروعیت تحریم‌ها علیه صنعت هوانوردی ایران از دیدگاه حقوق بین‌الملل

برای ورود به این بحث ابتدا با چند سوال اصلی روبه‌رو خواهیم بود:

- ۱- آیا تحریم‌ها توانایی حل معضلات بین‌المللی را دارند؟ و آیا با اعمال تحریم‌ها می‌توان به حفظ صلح و امنیت بین‌المللی یاری رساند؟
 - ۲- تأثیر تحریم‌ها بر جمعیت غیر نظامی چیست؟
 - ۳- در حالتی که تحریم‌ها اقتصادی با داعیه حل معضلات بین‌المللی وضع شده است آیا قدرت ممانعت از آثار ویرانگر مخاصمات مسلحانه در تحریم‌ها وجود دارد یا خیر؟
 - ۴- و آیا تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی با اعلامیه جهانی حقوق بشر تطابق دارد یا خیر؟
- هدف اصلی ما احراز عدم تطابق تحریم‌ها با هرگونه اصول دیپلماتیک است به عبارتی تحریم‌ها خود می‌تواند عاملی برای شروع جنگ‌ها تلقی گردد، تحریم‌ها حقوق اولیه بشر را در کشورهای تحت تحریم نقض کرده و علناً برخلاف مفاد اعلامیه جهانی حقوق بشر و سایر معاهدات حقوق بشری بین‌المللی است. اگرچه تحریم‌ها می‌تواند از حقوق کشورهای تحریم‌کننده حفاظت کند اما از طرفی مفاد حقوق بشری بین‌المللی را شدیداً مخدوش می‌کند.

حقوق مدنی و سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی حقوقی جهانی، غیر قابل تفکیک و وابسته به یکدیگر هستند با چنین تعریفی تمامی افراد بشر علی‌رغم جنس، نژاد، مذهب و... متفاوت حق برخورداری از این حقوق را به صورت یکسان دارا می‌باشند، بنابراین اولین سوالی که مطرح می‌شود این است که آیا میتوان حقوق اولیه انسانی و اخلاقی و بشری را قربانی افزایش امنیت بین‌المللی کرد؟ به عبارتی آیا می‌توان گروه گسترده‌ای را از حقوق بشر بنیادینشان محروم کرد تا از این طریق بتوان عملکرد اقلیتی را وادار به پیروی از اصول کشورهای تحریم کننده کرد؟

مکانیزم اعمال تحریم‌ها به گونه‌ای است که فشار اقتصادی بی‌دلیلی را به جمعیت غیر نظامی وارد می‌کند این فشارها در ابعاد مختلفی ظاهر خواهد شد از به خطر افتادن حق حیات تا کمبود خدمات بهداشتی و سلامت و حق تحصیل و کاهش اشتغال و محیط مناسب کاری و در نهایت سطح کیفیت زندگی.

نتیجه‌گیری

امروزه گفتمان حقوق بشری را می‌توان، گفتمان غالب در سطح بین‌الملل دانست به گونه‌ای که کشورها همگی خود را حافظ حقوق بشر دانسته و انگشت اتهام خود را برای نقض حقوق بشر به سمت کشورهای دیگر می‌گیرند، یکی از کشورهایی که سالیان دراز است با ایران اختلافات گسترده‌ای دارد ایالات متحده آمریکا می‌باشد، به واسطه سوء ظن‌هایی که به برنامه هسته‌ای ایران وجود داشت ابتدا شورای امنیت مجاب شد تا تحریم‌هایی را علیه ایران وضع نماید و به تبع آن آمریکا و کشورهای اروپایی اقدام به وضع تحریم‌های یک جانبه علیه ایران نمودند، این تحریم‌ها در ابعاد مختلف علیه ایران وضع شد و آنچه شدیداً (علی‌رغم ادعایی که کشورهای تحریم کننده در خصوص رعایت حقوق بشر در جهان دارند) تحت تاثیر این تحریم‌ها قرار می‌گیرد حقوق بشر شهروندان ایرانی است این در حالی است که حتی تحریم‌های شورای امنیت نباید برخلاف حقوق بشر و حقوق بشردوستانه باشد، اما با توجه به تاثیرات و دامنه این قبیل تحریم‌ها در ایران میتوان به راحتی نقض حقوق بنیادین شهروندان ایرانی را احراز کرد. تحریم‌های آمریکا به گونه‌ای است که علاوه بر قطع ارتباط اقتصادی با شرکت‌های آمریکایی سایر کشورها را نیز در صورت مبادله با کشور و شرکت‌های ایرانی تحت پوشش قرار می‌دهد، این تحریم‌ها با تاثیر مستقیم بر کاهش فروش نفت و به تبع آن کاهش ورود ارز به کشور کیفیت زندگی مردم ایران را تحت تاثیر قرار می‌دهد. از مهمترین حقوق تضییع شده در چنین شرایطی حق حیات است زیرا علاوه بر به خطر افتادن جان تعداد زیادی شهروند ایرانی به دلایلی

از قبیل عدم دسترسی به دارو مواد غذایی و همچنین استفاده از هواپیماهای مستهلک و ... حق حیات صرفاً به معنی زنده بودن افراد نیست و به بهره‌مندی از یک زندگی شرافتمندانه اطلاق می‌شود و با وخیم‌تر شدن اوضاع اقتصادی بر خورداری از چنین سطح حیاتی برای اکثریت جامعه ایران وجود ندارد.

به طور کلی حتی اگر تحریم‌ها از جانب شورای امنیت اتخاذ شود می‌بایست محدود به قواعد و مقررات و شرایط مندرج در منشور ملل متحد است و اخذ تحریم‌های یک جانبه اولیه و ثانویه نیز از دیدگاه حقوق بین‌الملل هیچ‌گونه مبنای قانونی ندارند و کشوری که قصد اقدامات پیشگیرانه را دارد ابتدا باید بتواند نزد یک دادگاه بین‌المللی تقصیر و یا قصور کشور هدف تحریم را ثابت نماید و از آنجایی که اعمال تحریم‌های یک جانبه بدون در نظر گرفتن این شرایط ناقض حقوق بین‌الملل حقوق بشر و حقوق بشردوستانه است کشورهای تحت تحریم حق اقامه دعوی علیه کشورهای تحریم‌کننده را خواهند داشت اگرچه با توجه به بحث قدیمی عدم وجود ضمانت اجرای لازم در حقوق بین‌الملل فرجام چنین دادرسی‌هایی نیز در هاله‌ای از ابهام خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- داوود منظور و منوچهر مصطفی‌پور (۱۳۹۲)، بازخوانی تحریم‌های ناعادلانه: ویژگی‌ها، اهداف و اقدامات، فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ویژه‌نامه کارنامه اقتصادی دولت، سال یکم، شماره ۲
- شریعتی فیض آبادی، مهدی (۱۳۹۹)، آثار تحریم‌های آمریکا بر ورزش جمهوری اسلامی ایران، دو فصلنامه دانش سیاسی، سال شانزدهم، شماره اول
- محمد سجاد اسپری و حمیدرضا شیرزاد (۱۳۹۹)، نقش کنگره و وزارت خزانه داری آمریکا در اعمال تحریم‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران و تاثیر آن بر صنعت هواپیمایی، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی، دوره ۱۰، شماره ۳۵
- مهیار پاشازانوسی و دیگران (۱۳۹۶)، آثار تحریم‌های بین‌المللی بر ناوگان هوایی ایران، اولین کنفرانس پژوهش در فقه، حقوق و علوم اسلامی

English Resources

Books

- Bal, A. B. (2012), **Sanctions against Iran and Their Effects on the Global Shipping Industry**, Lund: Lund University
- Dadpay, A. (2012), **A Review of Iranian Aviation Industry**, Tehran: Sharif University of
- Doxey, Margaret (1995), **International Sanctions, In World Politics: Power, Interdependence and Dependence**, Canada, Harcourt Brace, Jovanovich
- Katzman, K. (2016), **Iran Sanctions**. Washington, D.C.: Congressional Research Service
- Pellet Allen and Miron ,A, (2011), **Sanctions, The Max Planck. Encyclopedia of Public International Law**, vol. IX, London, Oxford University Press

Articles

- Associated Press (2012), **Iranian pilot campaigns to lift airliner sanctions**. Retrieved, Aviation Iran.com: <http://www.aviationiran.com>
- Baker, A. (2014), **A Side Effect of Iranian Sanctions: Tehran's Bad Air**, Retrieved from billion-Boeing-deal-close-airbus-order
- Dershowitz, A. (2015), **Dershowitz: The Case Against the Iran Deal**, Retrieved from Newsweek: <http://www.newsweek.com>
- Erdbrink, T. (2012), **Iran's Aging Airliner Fleet Seen as Faltering Under U.S. Sanctions**. Retrieved from The New York Times from cnsnews.com: <http://cnsnews.com>
- Gordon, J. (2013), **The human costs of the Iran Sanctions**, Retrieved from FP The
- Hefher, T., & Aboudi, S. (2016), **Iran seals \$17 billion Boeing deal**